

„Analiza i Egzystencja” 66 (2024), 145–162

ISSN (print): 1734-9923

ISSN (online): 2300-7621

DOI: 10.18276/aie.2024.66-06

ARTYKUŁY

ANNA STAROŚCIC

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0003-3732-9320

email: anna.staroscic@kul.pl

Ciąg dalszy kłopotów z postępem nauki. Stanowisko Philipa Kitchera

Słowa kluczowe: Philip Stuart Kitcher, pragmatyzm, postęp nauki, doniosłe prawdy

Keywords: Philip Stuart Kitcher, pragmatism, progress of science, significant truths

Scientific Progress as an Ongoing Problem. Philip Kitcher's Stance

Abstract

The article discusses the problem of scientific progress in the contemporary philosophy of science, which is most often understood as the development of science associated with the pursuit of discovering the truth. The stance of Philip S. Kitcher, one of the most famous and influential contemporary philosophers of science, is presented. His considerations deepen the issue mentioned in the article's title, primarily by expanding the scope of this topic. Thus, Kitcher's considerations represent currently effective model of the philosophy of science, which describes and explains research strategies but does not formulate methodological norms.

1. Między postępowaniem a rozwojem

Przed ponad ćwierćwieczem Adam Jonkisz ubolewał, że „tyle jest kłopotów z postępowaniem, mimo że nie ma wątpliwości co do postępów nauki”, gdyż „dzieje nauki [...] mimo lokalnego »błądzenia«, doprowadziły, *ipso facto*, do celu. Kłopoty są natomiast z koncepcjami postępu, w których szuka się efektywnych sprawdzianów globalnego postępu do celu idealnego – prawdy absolutnej” (Jonkisz, 1998). Wskazana w tytule trudność wypływa z samego rozumienia postępu nauki, który często zwykło się utożsamiać z jej rozwojem. Odróżniając wyraźnie postęp od rozwoju nauki, Zygmunt Hajduk wskazuje jednak, że „ewolucja nauki nie implikuje jej postępu, tego, że nauka współczesna jest doskonalsza od nauki okresów minionych. Opisanie zmian naukowych jako postępowych wymaga posłużenia się *implicite* lub *explicite* określonym układem wartości lub norm teoriopoznawczych” (Hajduk, 1995, s. 169; por. Hajduk, 2011). Odpowiednio do współczesnych tendencji w filozofii nauki Paweł Kawalec, wyróżniając za Alexandrem Birdem trzy rodzaje postępu w nauce: epistemiczny, semantyczny i funkcjonalny, widzi w tym pierwszym „zwiększanie się wiedzy naukowej w czasie”, a więc utożsamia ten rodzaj postępu z rozwojem nauki, kumulacją wiedzy (Kawalec, 2018, s. 34–35; por. Bird, 2007). W tak najczęściej rozumianym postępie nauki jej rozwój nie musi się wiązać z postępowaniem określanym jako semantyczny, czyli w zakresie urzeczywistnienia dążenia do prawdy, a więc z postępowaniem nauki w sensie ścisłym. Prawda nie przestała bowiem być, także współcześnie, podstawowym punktem odniesienia w rozwoju nauki; zakłada się przynajmniej „domniemanie prawdy” – nawet jeśli aktualne sprawdziany wartości poszczególnych dokonań naukowych ujmowane są przy pomocy innych kategorii¹. Z kolei postęp funkcjonalny oznacza tylko prostą realizację określonego zadania przedsięwziętego w nauce. Nieprzypadkowo Józef Bremer, także wyróżniający wymienione trzy rodzaje postępu i akcentujący ten epistemiczny, utożsamiany z kumulacją wiedzy,

¹ „W recenzjach prac naukowych, opiniach w postępowaniach doktorskich czy habilitacyjnych sądy wyrażane przez autorów są określane jako (pomijam antonimy) prawdziwe, uzasadnione, trafne, słuszne, akceptowalne itp. Te przymiotniki są traktowane jako praktycznie ekwiwalentne” (Woleński, 2019, s. 345). „Takimi wartościami są np. dokładność, spójność wewnętrzna i zewnętrzna (zgodność z innymi przyjętymi teoriami, które badają »pokrewne aspekty« przyrody), owocność, szeroki zasięg, prostota” (Koterski, 2019, s. 72).

wskazuje, że „w pogoni za postępowaniem nauki można [...] realizować inne cele aniżeli zdobywanie wiedzy”, np. gdy chodzi o realizację celów technologicznych, chociaż nie naukowych, „bez jakiegokolwiek zainteresowania kumulowaniem i generowaniem wiedzy” (Bremer, 2019, s. 61–62). W końcu w ocenie koncepcji postępu nauki warto rozróżnić postęp nauki jako dziedziny kultury oraz postęp w zakresie teorii naukowej. Ta pierwsza zakłada potrzebę uwzględnienia rozmaitych czynników, także pozanaukowych, które wpływają pozytywnie lub negatywnie na rozwój nauki. Rozwój teorii naukowej koncentruje się natomiast wokół problematyki relacji zachodzących między teoriami, zwłaszcza konkurującymi z sobą, a w tym względzie interesujące są kryteria akceptacji/odrzućcia jednej z nich (Kamiński, 1982, s. 130 i n).

Ta łatwa zastępowalność terminów, będących synonimami postępu, wynika przede wszystkim z nasilającej się tendencji do socjologizacji współczesnej metodologii nauk, która w odróżnieniu od jej klasycznych ujęć, skupionych zwykle na analizie stosowanych w nauce metod, jej struktury, typów i „statusu poznawczego”² – a więc stanowiących aspektywne rozwinięcie teorii poznania (nauka jako szczególny rodzaj poznania) – ujmując naukę nade wszystko jako jedną z instytucji kulturowo-społecznych. Tłumaczy to aktualną modę na tematykę funkcjonowania wiedzy w życiu społecznym, a nawet eksponowania problematyki społecznych uwarunkowań przekonań naukowych. Skoro są one konstruktem społecznym stanowiącym dzieło „subkultury uczonych”, to ocena wartości poznawczej nauki jest uzależniona od „norm obowiązujących w danej kulturze”. Taka instytucjonalizacja nauki może prowadzić jednak do osłabienia troski o poznawcze, przecież jeszcze nie tak dawno fundamentalne, cele nauki, a nawet do „autentycznego relatywizmu”, grożąc „rozregulowaniem rynku intelektualnego” (Grobler, 2006, s. 274–278).

Jak wiadomo, metodologia nauk przeszła w XX wieku długą drogę, przekształcając się w dużej mierze w aspektywne skromniejszą, ale też ambitniejszą od niej filozofię nauki. Jak pisze w przeglądowym ujęciu tej tematyki Tadeusz Szubka: „Na zbyt duży entuzjazm nie może też liczyć

² Tematy te wyznaczają strukturę całościowego ujęcia metodologii nauk Adama Grobiera (2006). Starsze ujęcie Stanisława Kamińskiego trafnie przewidywało aktualne przemiany w nauce (Kamiński, 1961; 1998; por. Lekka-Kowalik, 2019), także sporządzone syntetycznie (Hajduk, 2012).

wizja filozofii nauki jako przede wszystkim metodologii, ustalającej i uzasadniającej reguły i procedury, których uczeni powinni się sztywno trzymać. Filozofia nauki może co najwyżej próbować opisać i wyjaśnić strategie, które uczeni stosują w badaniu świata, oraz określić, co w wyniku ich stosowania uzyskujemy. Będą się na nią składać zagadnienia typowo epistemologiczne, dotyczące racjonalności, świadectwa empirycznego i wiedzy naukowej, zagadnienia *stricte* metafizyczne, związane z najogólniejszą naturą rzeczywistości, oraz zagadnienia z pogranicza historii i socjologii nauki” (Szubka, 2019, s. 334).

W istocie dzisiejsza filozofia nauki nie jest już właściwą dla neopozytywizmu „ogólną logiczną i epistemologiczną analizą języka i metod naukowych, a stała się bardziej szczegółowym badaniem poszczególnych nauk, ich założeń i uwarunkowań społecznych” (Szubka, 2019, s. 333). Być może dlatego filozofowie nauki przyznają, że sama „idea filozofii nauki jako racjonalnej rekonstrukcji jedyne go w swoim rodzaju poznania i jego rezultatów należy zdecydowanie do przeszłości, chociaż od czasu do czasu pojawiają się jeszcze jej epigoni” (Szubka, 2019, s. 320). Stąd też Andrzej Bronk i Monika Walczak dramatycznie stawiają pytanie o samą sensowność dociekań dotyczących natury metody naukowej: „Jak pisać o metodzie naukowej, skoro jej istnienie uważa się za scjentyistyczny mit?” (Bronk, Walczak, 2019, s. 89). Coraz częściej pyta się także o „granice nauki”, również te, które wykraczają poza ograniczenia wewnętrznego rozwoju poznania naukowego (Poznański, 2019). W miejsce normatywizmu właściwego neopozytywistycznej wizji nauki – akcentującej znaczenie dbałości o rzetelność uzasadnienia tez naukowych, począwszy od wskazania ich sensowności, a następnie ich znaczenia, dbając przy tym o zapewnienie jednorodności nauki – z czasem, w ramach „metodologii uhistorycznionej vs racjonalnej rekonstrukcji [...] w oparciu o pogłębione studia z historii i socjologii nauki”, podkreśla się znaczenie zmian dokonujących się w nauce (Koterski, 2019, s. 70). Akcentuje się zwłaszcza hermeneutyczną rolę analizy faktycznej praktyki badawczej poszczególnych uczonych, co pogłębia świadomość postępującego zróżnicowania stosowanych w nauce metod i procedur badawczych (Dąbek, 2018, s. 7). Traktując zaś naukę jako wspomniany autonomiczny konstrukt społeczny (Sady, 2019, s. 43 i n.), podejmuje się „społeczne studia nad nauką (ang. *social studies of science*, w skrócie: STS) przenosząc mechanizm »społecznego tworzenia rzeczywistości« na samą naukę” (Kawalec, 2015, s. 462). Jako efekt „profesjonalnej korporacyjnej pracy [...] w coraz większym

stopniu zinstytucjonalizowanej i zorganizowanej w dające się zarządzać elementy, które nie tylko wpisane są w tkankę społeczną, ale współdefiniują cele społeczne”, „traktuje [się] praktyki technonaukowe także (choć nie tylko) jako specyficzne sposoby rządzenia” (Derra, 2019, s. 396) w formie polityki naukowej, w której istotną rolę odgrywa zarządzanie pracami badawczymi i rozwojowymi (Lipski, 2019). Dotyczy to zwłaszcza „wielkiej nauki”, w której wobec rosnących kosztów technologii, już przynajmniej od lat dziewięćdziesiątych, centra naukowe były ściśle związane z centralną administracją państwową, a obecnie niejednokrotnie niezbędne jest współdziałanie kilku państw, by koordynować i finansować „wspólne wysiłki w celu stworzenia oraz utrzymania odpowiedniej infrastruktury badawczej” (Kawalec, 2015, s. 472; por. Poznański, 2019).

2. Postęp w ujęciu Kitchera

W jakiej mierze w tak szeroką perspektywę współczesnej metanauki wpisuje się rozumienie postępu w ujęciu Philipa Stuarta Kitchera, profesora im. Johna Deweya w Uniwersytecie Columbia, niewątpliwie jednego z bardziej znanych i wpływowych współczesnych filozofów nauki (Szubka, 2019, s. 344; por. Starościc, 2019)? Urodzony w 1947 roku w Londynie, uzyskał bakalaureat w roku 1969 w Christ's College w Cambridge, specjalizując się w matematyce, historii i filozofii nauki. Doktorem został w roku 1974 w Princeton University (USA) na podstawie pracy *Mathematics and Certainty* (Kitcher, 1984b), w której z perspektywy filozofii nauki próbował pokazać, jak faktycznie uprawiana jest matematyka, krytykując przy tym racjonalizm i aprioryzm. Już w Princeton rozwinął jednak zainteresowania filozofią i historią nauki, wyróżniając dwa kluczowe dla swojego stanowiska zagadnienia – zmianę naukową i wyjaśnianie. Następnie jego zainteresowania kierują się w stronę zagadnień filozoficznych, pojawiających się w kontekście nauk biologicznych (Kitcher, 1982a; 1990; 2003). Pokłosem rozważań z zakresu filozofii nauk przyrodniczych jest jedna z bardziej znanych prac *The Advancement of Science* (Kitcher, 1993), po napisaniu której można wyróżnić okres twórczości poświęcony społecznym uwarunkowaniom nauki i zarządzania nią (m.in. nauka a polityka, nauka a religia) (Kitcher, 2001; 2011a). Współcześnie podejmuje w szczególności zagadnienia wyrastające z diagnoz funkcjonowania społeczeństwa i mające na celu

jego doskonalenie (w tym problematyka wartości, etyka) (Kitcher, 1996; 2007a; 2007b; 2011b; 2013), coraz wyraźniej eksponując swe pragmatyczne i naturalistyczne sympatie (Kitcher, 2012; 2023; por. Starościc, 2015).

To szerokie spektrum zmieniających się zainteresowań uprawnia do nazwania Kitchera – zresztą za nim samym (Cosmoetica, 2017) – intelektualnym nomadą. Podąża on za ujęciami, które zajmowały centralne miejsce w aktualnym dyskursie z zakresu filozofii nauki, elastycznie asymilując jej osiągnięcia. Nie były to jednak działania koniunkturalne, ale wpływały ze znaczenia, jakie wyznaczał nauce w życiu społecznym, gdyż uczony, a tym bardziej filozof nauki, winien umiejętnie reagować na społeczne potrzeby i przynajmniej starać się kompetentnie poddawać je refleksji. Stąd też lektura tekstów Kitchera pozwala wejrzeć w dzieje dwudziestowiecznej filozofii nauki, uczestniczyć niejako w jej przemianach, odkrywać przyczyny jej dynamiki. Znaczenie dokonań Kitchera wypływa także z tego, że u schyłku swej aktywności naukowej pokusił się o ujęcie całościowego zarysu problematyki tej dyscypliny, który można odczytać jako próbę sformułowania standardu dydaktycznego w aktualnej praktyce akademickiej (Kitcher, Barker, 2014; Starościc, 2014).

O kategorii postępu naukowego *in extenso* traktują dwie prace Kitchera. Należą do nich *The Advancement of Science* (Kitcher, 1993, w szczególności rozdziały 4 i 5) oraz stosunkowo nowy tekst *Pragmatism and Progress* (Kitcher, 2015; por. Kitcher, 2017), w którym wyraziście zaznacza się asymilacja rozwiązań właściwych dla pragmatyzmu oraz uwidacznia się uwzględnienie koncepcji dobrze urządzonego systemu społecznego (ang. *epistemically well-designed social system*) opartego na wiedzy (Kitcher, 1993, s. 303; por. Zemło, 2022). W *The Advancement of Science* Kitcher relatywizuje postęp nauki do konsensusu w zakresie praktyki badawczej, ujmując go w formie zależności $R(P_1, P_2)$, gdzie P_1 i P_2 to odpowiednio następujące po sobie coraz lepsze style uprawiania nauki (Kitcher, 1993, s. 90–91), jako kolejne etapy charakteryzujące się większym stopniem postępu³. O postępie należy jednak mówić w odniesieniu do wyodrębnionego aspektu, gdyż nie dokonuje się on równolegle we wszystkich obszarach praktyki badawczej (Kitcher, 1993, s. 92 i n., 120; 2015, s. 482–483).

³ Kitcher wskazuje na ciągłość w nauce, gdy pewni członkowie środowiska naukowego S w czasie T należą do następnego pokolenia środowiska badaczy S* w czasie T* w charakterze autorytetów (weteranów) (Kitcher, 1993, s. 90–91).

Najogólniej ujmując, postęp dokonuje się przez 1. lepsze dostosowanie języka do zróżnicowania występującego w przyrodzie, gdy 2. formułuje się bardziej doniosłe problemy, które wyrastają ze schematów wyjaśniania lepiej ujmujących obiektywne zależności występujące w przyrodzie, a unifikacja w wyjaśnianiu świata jest unifikacją zjawisk, gdy 3. następuje postęp w zakresie formułowania prawdziwych odpowiedzi na doniosłe pytania, 4. pojawiają się nowe metody, dzięki którym 5. lepiej realizowane są wartości powszechnego wysiłku cele poznawcze, urzeczywistniając tym postęp teleologiczny, zwany też „postępem do”. Postęp dokonuje się więc w formie coraz lepszej konceptualizacji i wyjaśnienia świata, co odpowiada dwóm podstawowym typom postępu – pojęciowemu i eksplanacyjnemu (Kitcher, 1993, s. 95). Z czasem wszakże Kitcher podkreśla znaczenie postępu pragmatycznego, jako „postępu od”, przy czym w każdym wypadku celem tym – z perspektywy poznawczej – jest zasadniczo osiągnięcie prawdy lub też zbliżenie się do niej, co ma zresztą być łatwe do osiągnięcia (Kitcher, 1993, s. 94). Tyle że dla Kitchera, zorientowanego pragmatycznie, istotniejsze są prawdy doniosłe, co potwierdza, pisząc: „To, czego potrzebujemy, to doniosłe prawdy. Możliwe, że [...] to, czego potrzebujemy, to doniosłość, a *nie* prawda” (Kitcher, 1993, s. 94). Nauka winna więc dążyć do odkrywania doniosłych prawd. Doniosłość jest natomiast pochodną poznawczego porządkowania informacji pochodzących z przyrody, które realizuje się w tworzeniu pojęć i wyjaśnianiu.

Postęp pojęciowy urzeczywistnia się wówczas, gdy kategorie trafniej reprezentują rodzaje naturalne i obiektywne podziały występujące w przyrodzie oraz gdy możemy podać bardziej adekwatną charakterystykę obiektów, do których się odnoszą, w czym Kitcher upatruje postawę pluralistycznego realizmu (Kitcher, 1984a). Dla Kitchera zarówno zmiana pojęciowa, jak i postęp pojęciowy wiążą się więc ze zmianami sposobów, w jakie ujmowane są przedmioty. Zmiana pojęciowa w nauce będzie progresywna, jeśli wprowadza swego rodzaju doskonalenie w obszarze potencjału referencyjnego kluczowych dla danej dyscypliny terminów⁴,

⁴ Tezę tę ilustruje Kitcher odwołaniem się do analogii między rozwojem pojęciowym reprezentacji świata i zmianami pojęciowymi zachodzącymi w dzieciństwie a zmianami pojęciowymi w nauce oraz rekomenduje wykorzystanie osiągnięć psychologii rozwoju w badaniach z zakresu historii i filozofii nauki (Kitcher, 1988). Kategorię potencjału referencyjnego (*reference potential*) wprowadził Kitcher w jednym ze swoich ważniejszych tekstów, mianowicie *Theories, Theorists, and Theoretical Change* (Kitcher, 1978,

urzeczywistniając tym poznawczy cel nauki. W duchu filozofii analitycznej Kitcher podkreśla więc językowy wymiar nauki, gdyż różnice w aspekcie pojęciowym mają determinować różnice na gruncie obserwacji, wnioskowania i wyjaśniania. Równocześnie zwraca on uwagę na „pojęciową niewspółmierność”.

W poglądach Kitchera istotną rolę w rozwoju praktyki badawczej odgrywa wypracowywanie odpowiednich schematów wyjaśniania. Postęp eksplanacyjny to nic innego jak doskonalenie naszego postrzegania zależności zachodzących między zjawiskami przyrodniczymi, ujętych za pomocą schematów wyjaśniania. Tak więc określona dyscyplina naukowa charakteryzuje się postępowaniem eksplanacyjnym, jeśli realizowana w jej ramach praktyka badawcza wypracowuje lepsze schematy wyjaśniania (Kitcher, 1993, s. 106). Co jednak w praktyce oznacza, że jeden schemat pojęciowy jest lepszy od innego? Odpowiedź na to pytanie poprzedza charakterystyka własności schematów wyjaśniania⁵. Po pierwsze, poprawność schematu wyjaśniania opiera się na przekonaniu, że pewne zjawiska są uznawane za pierwotne, a inne od nich zależne: schemat wyjaśniania jest poprawny, jeśli rozpoznaje klasę wzajemnie zależnych zjawisk, a ponadto precyzyjnie ujmuje byty i własności, od których zależą te zjawiska. Po drugie, schemat

zwl. s. 536–546), a następnie z pewnymi dopowiedzeniami omawiał ją m.in. w *Genes* (Kitcher, 1982b) oraz w *The Advancement of Science* (tu – operując kategorią *reference potential* – omawiał nie tylko zmianę pojęciową, lecz także sukces pojęciowy).

⁵ Nie wchodząc w szczegółową analizę Kitchera koncepcji wyjaśniania naukowego, można zasygnalizować, że stanowi ona reakcję na uznany za klasyczny artykuł Carla Gustava Hempela i Paula Oppenheima *Studies in the Logic of Explanation* (Hempel, Oppenheim, 1948), wprowadzający model dedukcyjno-nomologiczny (DN) oraz późniejsze jego rozwinięcia – modele dedukcyjno-statystyczny (DS) i indukcyjno-statystyczny (IS) – które zaproponował Hempel w pracy *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science* (Hempel, 1965). Swój model wyjaśniania Kitcher wpisał w szereg prób adekwatnego ujęcia związków przyczynowych, w czym według krytyków miały zawodzić modele DN i IS. Kluczowe dla modelu unifikacjonistycznego Kitchera jest poszukiwanie związków między zjawiskami w tym, co początkowo wydawało się odrębne, niezależne. Formułując własny model wyjaśniania, Kitcher przyjmuje, że mamy do czynienia z pewnym zbiorem akceptowanych twierdzeń, żywionymi przez nas przekonaniemi (K). Na bazie K powstaje zbiór swego rodzaju argumentów/rozumowań, którymi możemy posługiwać się w czynnościach wyjaśniania (E(K)). Otrzymujemy w ten sposób zbiór możliwych wyjaśnień E(K) w sytuacji podzielenia przekonania K (Kitcher, 1976, 1981, 1989). Instruktywnie na temat wspólnie ujmowanej problematyki wyjaśniania zob. Kawalec, 2004.

wyjaśniania jest pełniejszy, gdy obejmuje szerszy zbiór bytów i własności lub jest poprawny dla szerszej klasy zależnych zjawisk. Po trzecie, schemat wyjaśniania poszerza możliwości wyjaśniania innego schematu tylko wtedy, gdy przesłanka nowego schematu wyjaśniania jest wyprowadzona ze schematu wcześniejszego. Wreszcie po czwarte, rozszerzenie schematu jest poprawne, jeśli własności przypisywane bytom w przypadkach wyznaczonych konkluzją zależą od bytów i własności, o których mowa w odpowiadających im wypadkach występujących w przesłankach (Kitcher, 1993, s. 111). Pojawianie się nowych pytań jest wyzwaniem dla schematu wyjaśniania, który stał się elementem powszechnie akceptowanej praktyki badawczej, prowokując do wprowadzenia poprawnego schematu wnioskowania, poszerzając jego zastosowania, a nawet eliminując schematy niepoprawne i zastępując je schematami zupełniejszymi (Kitcher, 1993, s. 113).

W kontekście postępu eksplanacyjnego Kitcher formułuje także definicję postępu erotetycznego, zakładającego, że w obrębie powszechnie akceptowanych standardów praktyki badawczej stawia się prawdziwie doniosłe, dotychczas niestawiane problemy. Postęp ten realizuje się także przez formułowanie niejako na nowo problemów, które były właściwe „wypartej” praktyce badawczej. Odzwierciedla on sytuację, w której badacze wreszcie wiedzą, jakie pytania stawiać. Dlatego też, choć pewne zmiany w nauce nie ujawniają cech postępu eksplanacyjnego, to mogą charakteryzować się postępowaniem erotetycznym (Kitcher, 1993, s. 114–115; 1989; 1986)⁶.

Kitcher akcentuje również znaczenie postępu praktycznego, który wszakże ma być trudniej osiągalny, gdyż jego rozumienie opiera się na szerokim pojęciu pomyślnego rozwoju ludzkości. W odniesieniu do wartości praktycznych ludzkie potrzeby wydają się bowiem dość mocno zróżnicowane. Postęp poznawczy jest w tym względzie łatwiej osiągalny i uchwytny, gdyż odnosi się do wąskiego zbioru (bezosobowych) celów poznawczych i zakłada w tym zakresie powszechną zgodę. Wspólnotę celów poznawczych przypisanych badaniu naukowemu Kitcher rozumie jednak w duchu Thomasa

⁶ Kitcher podkreśla, że przyjęty przez niego sposób wyjaśniania w ramach określonej praktyki badawczej odgrywa podobną rolę co twarde rdzeń u Imre Lakatosa czy twarde założenia u Larry’ego Laudana. Koncentrują się oni jednak bardziej na przyjętych twierdzeniach niż na sposobie użycia tych twierdzeń. Zdaniem Kitchera sprawia to, że ich ujęcie jest odległe od rzeczywistej praktyki badawczej, od tego, co realnie dzieje się w nauce. Wydaje się, że poglądy Kitchera są w tej mierze bliższe poglądom Thomasa Kuhna na naukę normalną (Kitcher, 1993, s. 115, przyp. 24).

Kuhna, gdy podzielane wartości wiążą i kształtują zawodową wspólnotę w ramach określonego paradygmatu.

Z czasem w filozofii nauki Kitchera dokonuje się bowiem przejście od zmodyfikowanego modelu nauki w ujęciu neopozytywizmu – podkreślającego warstwę językową nauki oraz dbałość o zagwarantowanie odpowiednich schematów wyjaśniania – do modelu akcentującego społeczny wymiar badań naukowych, gdyż nauka powinna przede wszystkim zaspokajać potrzeby społeczne. W tym kontekście ujawnia się znaczenie postępu pragmatycznego, jak sygnalizowano wyżej, jako postępu „od”, jakby niezależnego od ideału zdobywania prawdy (Kitcher, 2015, s. 477). Postęp pragmatyczny nie jest mierzony nawet w kategoriach funkcjonalnych, skoro nie skupia się na realizacji zamierzonego celu, ale wyraża się w przekraczaniu dotychczasowych trudności, problemów. Kitcher odwołuje się do analogii z kształceniem muzycznym – młody pianista nie ćwiczy, by osiągnąć status „idealnego pianisty”, doskonałego pod każdym względem, ale mierzy swoje sukcesy w odniesieniu do tego, co dotychczas potrafił. Podobnie z postępem naukowym – jego miarą nie jest wyidealizowany status wiedzy naukowej. Jeśli jednak nie zawsze da się właściwie określić względną istotność porównywanych problemów, gdyż nawet określone stany rzeczy nie są z sobą porównywalne, to pojęcie postępu wymaga uwzględnienia roli decyzji odnośnie do oceny znaczenia tych problemów. Pomocne ma tu być wprowadzenie kategorii postępu globalnego i lokalnego, przy czym ten drugi ma uwzględniać zbliżone, przystające do siebie stany rzeczy, gdy jeden stan rzeczy jest doskonalszy od drugiego, drugi względem pierwszego bądź w żadnym kierunku postęp nie zachodzi (Kitcher, 2015, s. 479). Natomiast globalne ujęcie postępu musiałyby zmierzać do stworzenia jakiegoś „systemu” ocen, co w odniesieniu do wielu przypadków nie tylko nie mogłoby być sformułowane adekwatnie, lecz także niewiele by poznawczo wniosło. Jeśli Kitcher nie rezygnuje z kategorii doniosłych prawd, sformułowanej we wczesnym *The Advancement of Science*, to w kontekście nachylenia pragmatycznego kategoria ta ujawnia się wraz z pytaniem o podstawę tej doniosłości. Pierwotnie to sama struktura przyrody wyznaczała standardy doniosłości, natomiast w ostatnich pracach Kitcher wskazuje w tym względzie na rolę ludzkości (Kitcher, 1993, s. 488). Poznanie nie ma na celu odkrywania struktury tego świata, ale polega na dookreślanu panującego w nim porządku, który pozwoli nam funkcjonować

w tym świecie⁷. Tym samym Kitcher relatywizuje kategorię postępu do dwóch elementów – grupy ludzi żyjącej w określonym kontekście kulturowo-społecznym, stojącej przed dotykającymi ją problemami, oraz dziejów, w których przyszło tej grupie żyć. Postęp jest więc rozumiany – w duchu biologii ewolucyjnej – jako „nieprzewidywalny ciąg lokalnych adaptacji” (Kitcher, 2012, s. 480), stanowiąc zarazem wyzwanie dla kolejnych pokoleń, które mogą czerpać z dotychczasowych osiągnięć swoich poprzedników (Kitcher, 2012, s. 489; 2022).

Tak sformułowana przez Kitchera wizja postępu naukowego wsparta jest kluczową dla późnego okresu jego poglądów koncepcją dobrze urządzi-
zonej nauki (ang. *well-ordered science*), według której na drodze dyskusji reprezentantów wszelkich możliwych punktów widzenia ocenia się problemy, zaspokajając przy tym realne potrzeby ludzkości. Poglądy Kitchera można więc określić mianem „społecznej metodologii”, będącej pewnym aspektem wizji dobrze urządzonego badania (ang. *well-ordered inquiry*) (Kitcher, 2001, s. 116).

Począwszy od *Science, Truth, and Democracy* (Kitcher, 2001) oraz *Science in a Democratic Society* (Kitcher, 2011a)⁸, publikacje Kitchera zdominowane są przez rozważania podkreślające znaczenie społecznego zaangażowania nauki. Nadając swojej koncepcji funkcję ideału (preskrypcja)⁹, Kitcher osadza ją na bogatych analizach problemów ujmujących naukę uprawianą w realiach współczesnych społeczeństw. Owocuje to podjęciem

⁷ Kitcher przeczy, jakoby przyroda miała „własny język”, a rodzaje naturalne są jego zdaniem projektowane w procesie poznania, stąd świat można konceptualizować na wiele różnych sposobów (Kitcher, 2012, s. xxii).

⁸ Kwesnie z zakresu społecznych odniesień nauki omawiane są także w innych pracach Kitchera, choć programowy charakter można nadać artykułowi zatytułowanemu *Reviving the Sociology of Science* (Kitcher, 2000), w którym postuluje ożywienie rozważań z zakresu socjologii wiedzy na podstawie następujących grup zagadnień: struktura potencjału osobowego w nauce; współpraca naukowa; rywalizacja, prestiż, oddziaływanie; reagowanie na potrzeby społeczne (s. S36), rekomendując przy tym modelowanie jako sposób ich ujmowania (s. S39).

⁹ Kitcher niejednokrotnie podkreśla (m.in. Kitcher, 2002, s. 569; 2011a, s. 125), że jego propozycja nauki dobrze urządzonej ma charakter ideału znajdującego się poza możliwością realizacji, odgrywa zaś rolę postulatu, by uprawiać naukę najlepiej jak to możliwe i za pomocą środków pozostających do dyspozycji. Możemy więc efektywnie uprawiać naukę, wiedząc, że ideał jest nierealizowalny, ponieważ należy odróżnić ideał, do którego powinniśmy dążyć, od działań, jakie nas do niego zbliżają.

kwestii kierowania poznaniem naukowym, podkreśleniem znaczenia budowania obiecujących strategii badawczych i społecznej roli uczonego, a przede wszystkim warunkujących rozwój nauki ogólnoludzkich potrzeb. W tak zmodyfikowanej koncepcji Kitchera przedsięwzięcie naukowe nie jest jedynie prostym podporządkowaniem się regułom racjonalności, ale kieruje wspólny wysiłek poznawczy na społecznie określony i wzajemnie podzielany cel. Sprawia to, że tak zaprojektowana nauka ma być doskonalsza nie tylko pod względem poznawczym, ale i moralnym¹⁰, by w danych okolicznościach podejmować właściwe problemy, a ich rozstrzygnięcie ma sprawiać, że otrzymane wyniki będą sprawiedliwie rozpowszechniane i posłużą rozwojowi społecznemu (Kitcher, 2015, s. 490–491; por. Kitcher, 2017). Rozwój wiedzy ma ostatecznie służyć zmianie jakości życia obywateli żyjących w warunkach liberalnej demokracji skorelowanej z zsekularyzowanym humanizmem (Kitcher, 2007b, 2011b, 2013).

Podsumowanie

Pora odpowiedzieć wprost na postawione pytanie: w jakiej mierze rozumienie postępu w ujęciu Philipa Kitchera wpisuje się w rozwiązania dominujące we współczesnej metanauce? W szczególności, jak wpisuje się w wyróżnione na wstępie trojkie rozumienie postępu nauki? Jak już wskazano, współczesnie postępowanie ten nie musi być utożsamiany z bardziej ambitnym wymogiem odkrywania prawdy, formułowanym przez teoriopoznawczo ukierunkowaną metodologię nauk, w sensie postępu nazywanego – zapewne w duchu Alfreda Tarskiego korespondencyjnej koncepcji prawdy – „semantycznym”¹¹. Współcześnie łączy się częściej postępowanie nauki z jej kumulatywnym rozwojem (postępowanie epistemiczne) lub też z jeszcze skromniej ujętą realizacją

¹⁰ Eksponowanie przez Kitchera moralnego wymiaru w ocenie celów nauki spotyka się niekiedy z krytyką. Przykładowo Jeremy Simon (2006), omawiając koncepcję celów nauki w ujęciu Kitchera przedstawioną w *Science, Truth, and Democracy*, stwierdza, że zaproponowany tam model nauki, a ściślej kwestia doniosłości naukowej, zbyt mocno wiąże się z kryteriami moralnymi. Przedstawia taką modyfikację zaproponowanego ujęcia nauki, by w pełni opierało się ono na epistemicznych kryteriach, jednak bez zakwestionowania znaczenia kryteriów moralnych.

¹¹ Kitcher, w nawiązaniu do artykułu Hartry’ego Fielda (1972), posługuje się Tarskiego semantyczną definicją prawdy, która – jak stwierdza – sprowadza prawdziwość do odniesienia (ang. *reference*) (Kitcher, 1993, s. 130–131).

zamierzonych w nauce celów, niekoniecznie wszakże poznawczych (postęp funkcjonalny). Przede wszystkim zwraca uwagę, że Kitcher, programowy nomada we współczesnej filozofii nauki, podejmuje bogactwo zagadnień występujących w wielorodnym spektrum tematów należących do tej dyscypliny. Stąd też operując własną systematyką problemową, omawia także każdy ze wskazanych trzech wymiarów, analizuje postęp pojęty w sposób ścisły, mianowicie w aspekcie dążenia do prawdy, zwłaszcza gdy wiąże się to z akceptowanym przez Kitchera realizmem poznawczym. Wydaje się jednak, że nomadyczna postawa w uprawianiu filozofii nauki wymusza formułowanie nowych typów rozumienia postępu nauki, zwłaszcza zrodzonych w kontekście bardziej pragmatycznego rozumienia jej zadań. Dotyczy to nie tylko jej związków z technologią, ale także szerzej pojętą efektywnością w życiu społecznym, w szczególności, by rozwój nauki dobrze służył obywatelom społeczeństw liberalnej demokracji, w czym szczególną rolę odgrywa coraz lepiej społecznie pojmowany wymóg jakości życia jako podstawowy element aksjologicznego wymiaru w uprawianiu nauki. W tym kontekście można za Pawłem Kawalcem mówić o „pozapoznawczym” rozumieniu postępu nauki, gdy w odróżnieniu od samego procesu badawczego, „związanego z tworzeniem nowej wiedzy naukowej”, odróżnia się projekt badawczy, który jest „niedoskonałym wyrazem” procesu badawczego, „na który mają wpływ takie czynniki, jak możliwe źródła finansowania czy narzucone terminy aplikacji”, a więc „warunki instytucjonalne projektu badawczego”, które doskonaląc się stymulują pozytywnie postęp w zakresie urzeczywistnienia procesu badawczego (Kawalec, 2018, s. 67).

Wkład Kitchera do sporu o rozumienie postępu polega więc nie tylko na precyzacji analiz dotyczących natury postępu nauki, ale przede wszystkim na poszerzaniu jego rozumienia w zakresie tworzenia swoistej mapy problemów, co nie jest bynajmniej zajęciem bezprzedmiotowym ani banalnym (Bronk i in., 2022). Głównie więc w tym sensie ujęcie to stanowi wkład w poszukiwanie „efektywnych sprawdzianów globalnego postępu do celu idealnego – prawdy absolutnej”, co postulował przywołany na wstępie Jonkisz. Dla Kitchera ważny jest wszakże nie tylko postęp nauki w znaczeniu ścisłym (w rozumieniu Alexandra Birda), a więc rozumiany w sensie poznawczym, ale także – a może przede wszystkim – rozwój nauki jako ważnej instytucji społecznej. Tym samym rozważania Kitchera wpisują się w dominujący obecnie model filozofii nauki, która odpowiednio do przywoływanej we wstępie diagnozy Szubki „próbuje opisać i wyjaśnić strategię,

które uczeni stosują w badaniu świata, oraz określić, co w wyniku ich stosowania uzyskujemy”, nie zaś przede wszystkim „ustala i uzasadnia reguły i procedury, których uczeni powinni się sztywno trzymać” (Szubka, 2019, s. 334), co było jeszcze nie tak dawno podstawowym zadaniem tradycyjnej metodologii nauk.

Bibliografia

- Bird, A. (2007). What Is Scientific Progress? *Noûs*, 41 (1), 64–89.
- Bremer, J. (2019). Metodologia nauk – dzisiaj i jutro. *Zagadnienia Naukoznawstwa*, 55 (1[219]). <https://doi.org/10.12775/ZN.2019.003>.
- Bronk, A., Majdański, S., Walczak, M. (2022). *Logos problematicos, czyli problem z problemem*. Lublin: Wydawnictwo Academicon.
- Bronk, A., Walczak, M. (2019). Metoda naukowa. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (s. 89–153). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Cosmoetica (Reżyser). (2017). *Dan Schneider Video Interview #192: On Truth: Philosopher of Science Philip Kitcher*. <https://www.youtube.com/watch?v=0g63K1TuHxk> (8.10.2017).
- Dąbek, D. (2018). *Pozempiryczne kryteria oceny teorii w kosmologicznej praktyce badawczej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Derra, A. (2019). Studia nad nauką i technologią. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. II: Typy nauk* (s. 383–399). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Field, H. (1972). Tarski's Theory of Truth. *The Journal of Philosophy*, 69 (13), 347–375. <https://doi.org/10.2307/2024879>.
- Grobler, A. (2006). *Metodologia nauk*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Hajduk, Z. (1995). *Temporalność nauki. Kontrowersyjne zagadnienia dynamiki nauki*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Hajduk, Z. (2011). *Nauka a wartości. Aksjologia nauki. Aksjologia epistemiczna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Hajduk, Z. (2012). *Ogólna metodologia nauk*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Hempel, C.G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. B.m.d.: The Free Press.
- Hempel, C.G., Oppenheim, P. (1948). Studies in the Logic of Explanation. *Philosophy of Science*, 15 (2), 135–175.
- Jonkisz, A. (1998). Kłopoty z postępem. *Forum Akademickie*, 2. <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/2/artykuly/22-esej.htm> (8.10.2017).
- Kamiński, S. (1961). *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/33792/edition/31624?language=en> (8.10.2017).
- Kamiński, S. (1982). O rozwoju teorii empirycznej. *Roczniki Filozoficzne*, 30 (3), 129–141.
- Kamiński, S. (1998). *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*. Lublin: TN KUL.
- Kawalec, P. (2004). Wyjaśnić to podać model przyczynowy. *Roczniki Filozoficzne*, 52 (2), 241–266.
- Kawalec, P. (2015). Poznanie w nauce. W: S. Janeczek, A. Starościc (red.), *Epistemologia*, s. 459–477. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kawalec, P. (2018). *Metodologia integralna. Studium dynamiki wiedzy naukowej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kitcher, P. (1976). Explanation, Conjunction, and Unification. *The Journal of Philosophy*, 73 (8), 207–212. <https://doi.org/10.2307/2025559>.
- Kitcher, P. (1978). Theories, Theorists and Theoretical Change. *The Philosophical Review*, 87 (4), 519–547. <https://doi.org/10.2307/2184458>.
- Kitcher, P. (1981). Explanatory Unification. *Philosophy of Science*, 48 (4), 507–531.
- Kitcher, P. (1982a). *Abusing Science. The Case Against Creationism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kitcher, P. (1982b). Genes. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 33 (4), 337–359. <https://doi.org/10.1093/bjps/33.4.337>.
- Kitcher, P. (1984a). Species. *Philosophy of Science*, 51 (2), 308–333. <https://doi.org/10.1086/289182>.
- Kitcher, P. (1984b). *The Nature of Mathematical Knowledge*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195035410.001.0001>.

- Kitcher, P. (1986). Projecting the Order of Nature. W: R.E. Butts (red.), *Kant's Philosophy of Physical Science. Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft 1786–1986* (s. 201–235). Netherlands: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-009-4730-6_7.
- Kitcher, P. (1988). The Child as Parent of The Scientist. *Mind & Language*, 3 (3), 217–228. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.1988.tb00144.x>.
- Kitcher, P. (1989). Explanatory Unification and the Causal Structure of the World. W: P. Kitcher, W. Salmon (red.), *Scientific Explanation* (s. 410–505). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kitcher, P. (1990). *Vaulting Ambition. Sociobiology and the Quest for Human Nature*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kitcher, P. (1993). *The Advancement of Science. Science Without Legend, Objectivity Without Illusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (1996). *The Lives to Come. The Genetic Revolution and Human Possibilities*. New York: Penguin Group.
- Kitcher, P. (2000). Reviving the Sociology of Science. *Philosophy of Science*, 67, S33–S44.
- Kitcher, P. (2001). *Science, Truth and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (2002). Reply to Helen Longino. *Philosophy of Science*, 69 (4), 569–572. <https://doi.org/10.1086/344619>.
- Kitcher, P. (2003). *In Mendel's Mirror: Philosophical Reflections on Biology*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (2007a). *Joyce's Kaleidoscope. An Invitation to Finnegans Wake*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (2007b). *Living with Darwin. Evolution, Design, and the Future of Faith*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (2011a). *Science in a Democratic Society*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Kitcher, P. (2011b). *The Ethical Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kitcher, P. (2012). *Preludes to Pragmatism. Toward a Reconstruction of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P. (2013). *Deaths in Venice. The Cases of Gustav von Aschenbach*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/kite16264>.

- Kitcher, P. (2015). Pragmatism and Progress. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 51 (4), 475–494. <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.51.4.06>.
- Kitcher, P. (2017). Social Progress. *Social Philosophy and Policy*, 34 (2), 46–65. <https://doi.org/10.1017/S0265052517000206>.
- Kitcher, P. (2022). Scientific Progress and the Search for Truth. W: W.J. Gonzalez (red.), *Current Trends in Philosophy of Science. A Prospective for the Near Future* (s. 191–206). Switzerland: Springer.
- Kitcher, P. (2023). *What's the use of philosophy?* Oxford: Oxford University Press.
- Kitcher, P., Barker, G. (2014). *Philosophy of Science. A New Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Koterski, A. (2019). Trzy główne orientacje w dwudziestowiecznej filozofii nauki. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (s. 53–85). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Lekka-Kowalik, A. (2019). Metodologia nauk. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. II: Typy nauk* (s. 309–332). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Lipski, P. (2019). Naukoznawstwo. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. II: Typy nauk* (s. 401–428). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Poznański, J. (2019). Granice nauki. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (s. 447–469). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sady, W. (2019). Geneza współczesnej koncepcji nauki. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (s. 27–52). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Simon, J. (2006). The Proper Ends of Science: Philip Kitcher, Science, and the Good. *Philosophy of Science*, 73 (2), 194–214. <https://doi.org/10.1086/510818>.
- Starościc, A. (2014). Recenzja Gillian Barker, Philip Kitcher, *Philosophy of Science. A New Introduction*. *Roczniki Filozoficzne*, 62 (3), 139–146.
- Starościc, A. (2015). Odnowa filozofii a idee pragmatyzmu. Stanowisko Philipa Kitchera. *Kwartalnik Filozoficzny*, 43 (2), 101–117.
- Starościc, A. (2019). Filozofia nauki w ujęciu Philipa Kitchera. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. II: Typy nauk* (s. 351–382). Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Szubka, T. (2019). Współczesna filozofia nauki. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. II: Typy nauk* (s. 333–350). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Woleński, J. (2019). Prawda w nauce. W: S. Janeczek, M. Walczak, A. Starościc (red.), *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (s. 345–366). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zemło, M. (2022). Społeczeństwo wiedzy. W: S. Janeczek, A. Starościc (red.), *Filozofia społeczna. Cz. 3: Realia społeczno-gospodarcze* (s. 85–119). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Nota o autorce

Anna Starościc – dr filozofii, pracuje w Instytucie Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Autorka książki *Koncepcja nauki Philipa Kitchera* (Lublin, 2023). Zredagowała m.in. tomy *Miscellanea methodologica. Wybór tekstów Andrzeja Bronka SVD i Stanisława Majdańskiego* (Lublin, 2020), *Bóg, czas, wolność. Wokół problemu przyszłych zdarzeń przygodnych* (z A. Karczewską, Lublin, 2020), *Genius vitae. Księga pamiątkowa dedykowana Panu Profesorowi Marianowi Józefowi Wnukowi* (z S. Janeczkiem, Z. Wróblewskim, Lublin, 2019) oraz wydała serię *Dydaktyka Filozofii* (z S. Janeczkiem, t. 3–12, Lublin, 2013–2022). Zajmuje się tematyką filozofii przyrody i filozofii nauki, zwłaszcza nauk przyrodniczych.

Address for correspondence: The John Paul II Catholic University of Lublin, Institute of Philosophy, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland.

Cytowanie

Starościc, A. (2024). Ciąg dalszy kłopotów z postępem nauki. Stanowisko Philipa Kitchera. *Analiza i Egzystencja*, 66 (2), 145–162. DOI: 10.18276/aie.2024.66-06.